

3.

Samtidige Biografier over Niels Kaas.

Af

Svend Gissel.

Af den Ligprædikenlitteratur, der voxer frem i Danmark efter Reformationen, omhandler de første bevarede trykte Skrifter en *Borger*¹ og en *Konge*²; men det er Talerne over Adelige, der er de fleste og vigtigste i Ligprædikenernes indledende Periode indtil Aar 1600. Ganske vist giver de Tonen an i hele Genrens Glansperiode 1570—1750, men i det 16. Aarhundrede er de borgerlige Ligprædikener særlig faa; mest kendt er A. S. Vedels Lig-»Tale« over Jens Pedersen Grundet³. Af de som særlige Bøger udkomne biografiske Skrifter, der omhandler Adelige, og som kan kaldes Ligprædikener eller orationes (funebres), har jeg fra det 16. Aarhundrede ialt fundet 40⁴.

Højadelen er naturligvis talrigt repræsenteret; ialt gives der paa denne Maade 22 Levnedsskildringer af Rigsraader (14) og Rigsraadsfruer (8), nemlig af Rigsraaderne Herluf Trolle († 1565, 25. Juni), over hvem der holdtes to Ligtaler, en af Niels Hemmingsen ved selve Begravelsen 1565, 15. Juli (trykt 1572) og en af Chr. Machabæus paa Københavns Universitet 1566, 10.

¹ Professor Christen Mortensen Morsing † 1554, 24. April (H. Fr. Ror-dam: *Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621 I* (1868—1869), 619—622); Mindeskriftet blev trykt samme Aar (Chr. Bruun: *Bibliotheca Danica III* (1896), 1305 og Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1551—1600* (1931—1933) Nr. 969).

² Christian 3., over hvem Jakob Bording og Niels Hemmingsen udgav *Ligtaler* 1559 (*Bibliotheca Danica III*, 55; Lauritz Nielsen: *Opus cit.* Nr. 421—423 og 859).

³ Bl. a. Rektor i Ribe; † 1565, 14. (15.) Aug. (*Dansk Biogr. Leks. VIII* (1936), 348—349). Vedel udgav 1567 hans »*Similitudines, quibus præcipua capita religionis Christianæ explicantur*« og føjede hertil som Tillæg sin »*Oratio*« om hans Liv og Død (Lauritz Nielsen: *Opus cit.* Nr. 684).

⁴ Dr. Fussing opgiver i *Festskriftet til Knud Fabricius* 13. August 1945, 166, Tallene (indtil 1670) paa de trykte Ligprædikener over Adels-personer, der meddeler, hvor Begravelsen fandt Sted. Efter hans Beregning findes der til og med Aar 1600 ialt 23, der har denne Oplysning.

Feb. (trykt 1566)¹, Mogens Gyldenstjerne², Frants Brockenhuus³, Johan Friis⁴, Børge Trolle⁵, Oluf Mouritzen (Krogno)⁶, Holger Rosenkrantz⁷, Hans Skovgaard⁸, Anders Bing⁹, Niels Kaas, der som Herluf Trolle mindedes i to Taler¹⁰, Hak Ulfstand¹¹ og Jørgen Rosenkrantz¹², og af Rigsraadsfruene Birgitte Gøye¹³, Elsebe Krabbe¹⁴, Birgitte Rosenkrantz¹⁵, Pernille Gøye¹⁶, Ingeborg Gyldenstjerne¹⁷, Anne Parsberg¹⁸, Karen Gylden-

¹ Ved Opregningen af de Adelige, over hvem der er bevaret Ligprædikener, vil der ved hvert Navn (i Texten eller) som Fodnote normalt blive vedføjet tre Tidsangivelser: 1. Dødsdagen (herom oplyser Dansk Biografisk Leksikon og, hvor dette svigter, Dk.s Adels Aarbog), 2. den Dag, da Taler blev holdt, det vil i de fleste Tilfælde sige Begravelsesdagen (hvor det ikke bestemt vides, om og hvornaar Taler er holdt, opgives i Parentes Begravelsesdagen, hvis denne er kendt), og 3. Trykkeaaet. (Hvad angaar Tidspunkterne 2. og 3., henvises til Bibliotheca Danica III (950—1590) og til Lauritz Nielsens anførte Værk, i hvis Registerbind (udk. 1935) de personalhistoriske Skrifter anføres S. 120—123, for Begravelsesdagens Vedkommende ogsaa til Dk.s Adels Aarbog; alle tre Tidsangivelser fremgaar i Reglen af Ligprædikenerne selv, der ofte er de eneste Kilder dertil, i hvilke Tilfælde de kun kan verificeres ad Fornuftens Vej; jfr. de nedenfor nævnte Angivelser i Ligprædikenerne over Steen Bille og Anders Bing).

² 1569, 8. Okt.; 1570, 6. Marts; 1570.

³ 1569, 14. Nov.; 1570, 6. Jan.; 1570.

⁴ 1570, 5. Dec.; 1570, 19. Dec.; 1571.

⁵ 1571, 27.—28. Juli; —; 1571.

⁶ 1573, 25. Juni; 1573, 21. Sept.; 1573.

⁷ 1575, 4. Marts; —; 1576.

⁸ 1580, 18. Juli; (1580, 24. Aug.); 1581.

⁹ 1589, 16. Dec.; 1593 (maa være Fejlskrift for 1590), 11. Jan.; 1593.

¹⁰ † 1594, 29. Juni; Begravelsestale 1594, 28. Juli af Peder Vinstrup; Mindetale paa Universitetet 1594, 29. Juli af Hans Slingerup; begge trykt 1594.

¹¹ 1594, 10. Nov.; (1594, 15. Dec.); 1595.

¹² 1596, 9. April; 1596, 20. Maj; 1597.

¹³ ~ Herluf Trolle; 1574, 26. Juli; (1574, 12. Sept.); 1574.

¹⁴ ~ Peder Skram; 1578, 8. Marts; —; 1581.

¹⁵ ~ Steen Brahe; 1588, 9. Sept.; 1588, 20. Okt.; 1589.

¹⁶ ~ Hak Ulfstand; 1589, 29. Aug.; 1589, 5. Okt.; 1590.

¹⁷ ~ Albret Friis; 1591, 6. Sept.; 1591, 13. Okt.; 1592.

¹⁸ ~ Hans Skovgaard og senere Hak Ulfstand; 1592, 4.—5. Aug.; 1592, 13. Sept.; 1592.

stierne¹ og Kirsten Holck². Desuden er der bevaret selvstændigt trykte Ligprædikener over følgende mere eller mindre kendte Adelige: Otte Rud³ og hans Hustru Pernille Oxe⁴, Henning Quitzow⁵, Jakob Huitfeldt⁶, Steen Bille⁷, Henrik Brockenhuus⁸ og hans Hustru Elisabeth Basse⁹, Anne Rosenkrantz¹⁰, Claus Glambek¹¹, Predbjørn Podebusk¹², Henrik Gyldenstierne¹³, Henning Sparre¹⁴, Niels Jonsen (Viffert)¹⁵, Jakob Bjørn¹⁶, Niels Juel¹⁷. Christine Rosenkrantz¹⁸ og Johan Bielke¹⁹. Slutte­ lig nævnes Talen over den indvandrede tyske Greve, Günther v. Barby²⁰.

¹ ~ Axel Gyldenstierne (fra 1588, 5. Juli Statholder i Norge); 1596, 8. Marts; 1596, 18. April; 1596.

² ~ Steen Brahe; 1599, 10. Feb.; 1599, 24. Marts; 1599.

³ Til Møgelkær; Admiral; 1565, 11. Okt.; 1571, 18. Juli; 1571.

⁴ 1576, 26. Okt.; —; 1584.

⁵ Til Sandager og Rørbæk; Søn af Rigskansler Jørgen Quitzow; 1569, 25. Okt.; —; 1570.

⁶ Til Berritsgaard; Søn af Christoffer og Broder til Arild Huitfeldt; 1583, 27. April; 1583, 9. Juni; 1585.

⁷ Til Vandaas og Raabelev; 1586, 5. Jan.; 1585 (maa være Fejlskrift for 1586), 16. Feb.; 1587.

⁸ Lensmand i Norge; 1588, 6. Maj; 1588, 16. Juni; 1590.

⁹ 1578, 31. Jan.; 1578, 28. Feb.; 1578.

¹⁰ ~ Albert Gøye til Krenkerup; 1589, 27. Okt.; 1590, 4. Jan.; 1591.

¹¹ Til Rask; eneste fremtrædende Medlem af Slægten. 1591, 25. Jan.; (1591, 7. Marts (Bricka og Gjellerup: »Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede» I (1874—1875), 292 Fodnote)); 1591.

¹² Søn af Moritz Podebusk til Kørup; 1591, 27. Juni; 1591, 8. Aug.; 1591.

¹³ Til Aagaard; Admiral; 1592, 2. April; 1592, 14. Maj; 1594.

¹⁴ Til Thorkilstrup; 1593, 26. Aug.; 1593, 7. Okt.; 1597.

¹⁵ Til Torstedlund og Brusgaard; 1595, 26. Juni; (1595, 7. Aug.); 1596.

¹⁶ Til Stenalt; 1596, 5. April; 1596, 16. Maj; 1597.

¹⁷ Søn af Lensmand paa Gotland Herman Juel; Studerende i Greifswald; 1596, 24. Nov.; 1596, 2. Dec.; 1596.

¹⁸ ~ Niels Skram til Urup; 1597, 23. Juli; (1597, 4. Sept.); 1600.

¹⁹ Søn af den svenske Adelsmand Ture Bielke, der sammen med sine Brødre, Hogenskild og Claes, var Tilhænger af Sigismund. 1597, 18. Nov.; —; 1598.

²⁰ Herre til Mülingen; dansk Hofmarskal; 1572, 25. Sept.; 1573, 15. Jan.; 1573 og 1577.

De nævnte Ligprædikener er, som ovenfor sagt, udkommet som selvstændige Bøger; men der findes dog ogsaa adelige Ligtaler, der er trykt i andre Bøger, f. Ex. Ejler Grubbes¹, der danner Fortalen til Peder Vinstrups Opbyggelsesskrift »Om Det euige lif og Død«. Som et andet særligt Fænomen kan fremhæves, at en af de sædvanlige Ligprædikeners Bestanddele, Dødslejeskildringen, for Otte Krumpens² Vedkommende er udgivet særskilt.

At opnaa et Overblik over de utrykte Ligprædikener er naturligvis meget vanskeligt, og nogen fuldstændig Opregning tilstræbes da heller ikke her; det kan dog oplyses, at der³ fra det 16. Aarhundrede ikke findes nogen over navngivne Adelige i Det Kongelige Bibliotheks eller Universitetsbibliothekets (hertil overførte) Haandskriftssamlinger. Derimod findes der⁴ i Karen Brahes Bibliothek utrykte Ligprædikener over Anne Knob⁵ og Peder Gyldenstjerne⁶; fra selve Aaret 1600 er Prædikenen over Berete Quitzow⁷. Personalialia til endnu et Par — over Hans Steensen⁸ og Knud Brockenhuus⁹ — er fremdraget af Bricka og Gjellerup fra det daværende Geheimearkiv¹⁰ og aftrykt i deres

¹ Rigskansler; 1585, 19.—20. Nov.; (1585, 29. Dec.); 1587.

² Rigsmarsk; 1569, 29. Juni; —; 1570.

³ Iflg. Behrend: Katalog over det kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie (Enkelte Personer og Slægter) (1925) og Alfr. Krarup: Katalog over Universitetsbibliothekets Haandskrifter i Samlingerne E donatione variorum, Additamenta, Rostgaards, Schionnings og Ørstedes Samling. 1. Del (1929) og 2. Del (1935), 25.

⁴ Iflg. Det Kgl. Bibliotheks Kartotek over Haandskrifter i Karen Brahes Bibliothek.

⁵ ~ Palle von Mehlen til Lundsgaard; 1580, 5. Dec.; 1581, 17. Febr.; ÷; Prædikenen betegnes 794, 8°; den er offentliggjort i Brickas og Gjellerups Samling, 533—539.

⁶ Rigsmarsk; 1594, 25. Febr.; —; ÷; Betegnelse for Ligtalen: 707, 4°; delvis refereret af Gustav Bang i Personalhist. Tidsskr. 3. R. III (1894), 192—194.

⁷ Datter af Ejler Quitzow; døbt 1599, 4. Nov.; † lille; Talen har Nr. 795, 4°.

⁸ Til Stensgaard; 1594, 8. Okt.; 1594, 19. Nov.; ÷.

⁹ Til Nibstrup; 1599, 17.—18. Juli; (1599, 28. Aug.); ÷.

¹⁰ Henholdsvis efter et Haandskrift fra ca. 1600 paa Oktavark i Kleven-

Samling¹; muligvis kan der i Rigsarkivet opdages nogle flere fra det 16. Aarhundrede. En samlet Liste over Arkivets Ligtaler findes ikke; derimod gemmes der her² og i Det Kongelige Bibliothek³ forskellige utrykte Lister over Ligprædikener i Almindelighed.

Talerne kan deles i to Hovedgrupper, idet der kan skelnes mellem dem, der er paa Dansk⁴, og dem, der er paa Latin⁵. Disse sidste — orationes funebres — holdtes ikke ved selve Begravelserne, men ved særlige Mindefester paa Universitetet, hvorfor de især omhandler Personer, der stod dette nær. Orationes funebres er disponeret paa en noget anden Maade og har, som vi siden skal se for en enkelts Vedkommende, et noget andet Præg end de Ligprædikener, der er paa Dansk. Af de i det foregaaende nævnte Ligtaler er, foruden de to over Herluf Trolle og Niels Kaas, Talen over Frants Brockenhuus holdt paa Universitetet; latinske er endvidere Talerne over Hans Skovgaard og Johan Bielke.

En anden Slags Biografier staar orationes funebres nær; det er de programmata funebria, der udsendtes af Universitetet, naar en Professor eller en anden akademisk Borger døde. Desuden hædredes ogsaa andre paa denne Maade, naar de havde betydet meget for Universitetet, først og fremmest naturligvis

feldts Samlinger og fra et Kvarthaar⁴ skrift i »Danske Kongers Historie»; nu begge i de respektive Privatarkiver (RA.).

¹ S. 391—395 og 479—484.

² 1. Genealogisk-heraldisk Samling. Generalia. Folio 33 B. Nr. 37. Jacob Langebek: Catalogus over Danske Liig Prædikener. 2. Haandskriftsamlingen. XII. Alm. dansk-norsk m. m. Personalhistorie. 10. Hans Engelhart: Fortegnelse paa dem, over hvilke der er holdt Ligprædiken.

³ Se Behrends Katalog (Samlinger af blandet Indhold. 1927). 40. Fortegnelser over Ligprædikener, deriblandt en af Hans Gram. Endvidere kan spec. nævnes Rostgaard 94. Fol. Haandskreven Fortegnelse over de Ligprædikener, som fandtes i Fr. Rostgaards Bibliothek.

⁴ En enkelt, Prædikenen over den i Greifswald studerende Niels Juel, er paa Tysk.

⁵ Inden for begge Grupper findes der nogle, som ikke udtrykkelig siges at være holdt; disse adskiller sig dog ellers ikke fra de andre.

Universitetskansleren; det første Universitetsprogram, der er udsendt over en saadan, er det nedennævnte over Niels Kaas¹.

En tredje Kategori blandt de latinske Mindeskrifter, men af rent privat Karakter, er dem, der udkom i Epistelform eller lignende (epistolæ de vita et obitu; narrationes de obitu); i saadanne mindedes f. Ex. Else Laxmand² og Niels Kaas³.

Angaaende Affattelsen af de egentlige Begravelsesligprædikener findes en Forskrift i »Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jordefærd udi Fyns Stift paa Kgl. Majestæts, vor allernaadigste Herres, gunstige Behag, og tilskrevet ærlig og velbyrdig Mand Frants Brockenhus til Egeskov efter hans egen Begjæring og velb. Johan Frises alvorlige Befaling udi Guds Aar 1566 den 3. Januarii ved Niels Jespersen Superintendent«⁴. Heri bestemmes⁵, at Ligprædikenen skal bestaa af tre Afsnit: 1. Taksigelse til de nærværende Venner, 2. Testimonium og 3. En kort og let tilgængelig Udlægning af den oplæste Text.

Testimoniet kom til at omfatte tre Underafsnit, der henholdsvis gjorde Rede for den afdødes Afstamning, Levned og Dødsleje. Disse tre Personalia-Afsnit fik deres endelige Udformning fra 1590'erne, men navnlig i Løbet af det 17. Aarhundrede; ikke mindst Ahnetavlen udvikledes stærkt⁶.

Ligprædikenbøgernes Format og Udstyr var stadig voxende. Medens man i det 16. Aarhundrede brugte smaa Oktavbind, gik man i det 17. først over til Kvart og senere til prægtige Foliobind. Man har derfor ment, at det var af økonomiske

¹ Om Universitetsprogrammer se Rørdam: Universitetshistorie. III (1873—1877), 432.

² ~ Ejler Grubbe; † 1575, 30. Maj; begr. 1575, 13. Juli; Bogen udkom 1577.

³ Se S. 97 N. 3.

⁴ Kirkehist. Saml. 3. R. V (1884—1886), 628—635.

⁵ Ibidem, S. 633.

⁶ Albert Fabritius: Ahnetavlen med særligt Henblik paa dansk Literatur (1941), 20—21; jfr. af samme Forfatter: Lene Thotts Vaabendug i Smaastudier tilegnet Christian Axel Jensen paa hans 65 Aars Fødselsdag (1943), 110—120; om Udviklingen af Ligprædikernes Textahnetavler se ss., S. 114.

Grunde, at de toneangivende Kredse omkring Midten af det 18. Aarhundrede opgav at udgive dem¹. Om dette er den rigtige Forklaring paa, at Moden døde ud, skal jeg ikke kunne sige; forskellige andre Muligheder er tænkelige. Nok er det, at de gamle Ligprædikeners Glansperiode hørte op, og at Biskop Balle i Stedet henimod Aarhundredets Slutning indførte de saakaldte »Standreden«, der holdtes ved Graven².

Ligprædikenerne samledes navnlig i adelige Klosterbiblioteker (Roskilde, Odense). Omkring 1750, paa den Tid da de var ved at miste deres Betydning som produktiv Litteraturgenre, svulmede Interessen for dem stærkt op blandt dem, der beskæftigede sig med historiske Studier. Som Samler maa især nævnes Frederik Rostgaard, der erhvervede henimod 600 trykte Ligprædikener³; Lister over Ligtaler udfærdigedes af Gram⁴ og Langebek⁵. Nu blev ogsaa en ret omfattende Samling »udgivet«, nemlig C. P. Rothes⁶, og Schlegels vigtige Vurdering fremkom⁷. I det næste Hundredeaar var Interessen for adelshistorisk Forskning ikke særlig stor; men efter 1864 opnaaede den godsejende Adel en ny Blomstringstid og fik igen stor politisk Betydning; Kampen mellem Aristokrati og Demokrati i den paafølgende Periode danner Baggrunden for den Debat om Adelsens historiske Indsats, der kulminerede med Striden om Gustav Bangs

¹ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede. XIV (1901), 377: »Da Buen ikke kunde spændes højere, brast den«.

² Kirkehist. Saml. 5. R. I (1901—1903), 695.

³ Fabritius og Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (1943), 20.

⁴ S. 89 N. 3.

⁵ S. 89 N. 2.

⁶ Brave danske Mænds og Quinders berømmelige Eftermæle, deres Levnet, Fremgang og Skiebne, uddraget af de over dem holdte Liig-Prædikener og Programmata I—II (1753). Kritik af Gengivelsen: J. C. Berg i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie I (1833), 256—257, hvor adskillige Udeladelser og Mangler paavises.

⁷ Geschichte Christian des Vierten Königs in Dänemark von Niels Schlangen conferenzrath in Dänischer Sprache aus Archivurkunden verfertigt: Kürzer vorgetragen mit Anmerkungen und Zusätze erweitert und mit einer Einleitung versehen von Johann Heinrich Schlegeln I (Kph. u. Leipzig 1757), 27—28.

Doktordisputats 1897. P. Gr. a. disse Forhold fik ogsaa Ligprædikenerne fornyet Betydning, og 1874—1875 kunde Bricka og Gjellerup gøre et Forsøg paa en Udgave af dem. Efter det første Bind udkom der dog intet nyt i deres Levetid; Bricka maatte nøjes med at faa et Par publiceret i Personalhistorisk Tidsskrift¹; først 1913 kunde Thiset udgive et nyt Bind, bekostet af Foreningen til Udgivelse af Danmarks Adels Aarbog. Interessen havde alligevel ikke været stor nok, og den sank nu stadig, navnlig i Aarene umiddelbart efter den første Verdenskrig. Senere har man, p. Gr. af det fornyede Studium af det 16. og 17. Aarhundrede, igen i højere Grad haft Opmærksomheden henvendt paa denne Art af biografisk Litteratur, uden at dette dog har formaaet at fremkalde noget virkeligt Forsøg paa en Udgave eller en mere indgaaende Bedømmelse af Ligprædikenerne. De hidtidige Synspunkter kan resumeres saaledes:

At Ligprædikenernes Personalia ofte stammer fra den afdøde (eller hans Familie), er et Postulat, der gaar tilbage til Talerne selv²; Traditionen derom overføres gennem J. H. Schlegels nævnte Karakteristik fra 1757 til den senere Forskning, idet hans Opfattelse³ med forskellige Nuancer gentages af Bricka og Gjellerup 1874 i Forordet til deres Udgave⁴, af Gustav Bang 1897⁵ og af Troels-Lund 1901⁶, citeres og anerkendes af Louis Bobé 1933⁷ og endelig hævdes af P. B. C. Westergaard

¹ 2. R. III (1888), 110—128.

² Her skal blot et enkelt Exempel fremhæves: I Ligtalen over Steen Maltesen Sehested til Holmgaard (1611, 22. Aug.; 1611, 1. Okt.; 1613) læses: »Huorledis hans Christelig Optuctelse, Erlig oc lofflig Lefnet haffuer sig tildraget, haffuer den salig Mand self med stor fljyd oc vindskibelighed det antegnet oc opscreffuet, oc er sig saa beløben, som effterfølger«. (Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede I 3.).

³ »Ihr (sc. der Leichenreden) vornehmster Inhalt ist oft von dem Verstorbenen selbst aufgesetzt gewesen, oder es sind doch dem Redner seine Materialien von der Familie gegeben worden« (Geschichte Christian des Vierten I, 28).

⁴ Den danske Adel I, III.

⁵ Den gamle Adels Forfald 20.

⁶ Dagligt Liv XIV, 37 ff.; 360.

⁷ Danmarks Adels Aarbog L. 32—33.

1938¹. H. Glarbo har da ogsaa i Historisk Tidsskrift² givet Exempler paa, at de Dagbøger, unge Adelsmænd førte paa deres Udenlandsrejser, senere benyttedes af Prædikanterne, der skulde holde Ligprædiken over dem. Det kan ogsaa nævnes, at en Sammenligning mellem Jørgen Rosenkrantz' Selvbiografi³ og Jens Gødesens nævnte Ligprædiken over ham viser, at Selvbiografien er Ligprædikenens Hovedkilde. Sammenhængen mellem Ligtalernes genealogiske Lister og den adelige Slægtstradition er⁴ behandlet af Albert Fabritius. En fortsat Undersøgelse af lignende Forhold vilde sikkert give adskillige Resultater og ført til Bunds betyde meget for det fremtidige Syn paa Ligprædikenernes Værdi.

Benyttelsen af den afdødes eller hans Slægtninges Optegnelser maa vel i det store og hele siges at tale til Gunst for Troværdigheden af de paagældende Ligtalers Personalialia; men paa den anden Side har man siden det 18. Aarhundrede været nogenlunde klar over, at Prædikenerne hyppigt, p. Gr. a. Unøjagtighed, rummer store Mangler og Farer for Benytteren. Ogsaa her gik Schlegel i Spidsen, idet han⁵ kritiserede deres »hessliche Versehen«, naar de beskæftigede sig med udenlandske Sager. Bricka og Gjellerup advarede⁶ ligeledes mod for stor Dristighed i Benyttelsen; men navnlig uddybedes Kritikken af Gustav Bang, der⁷ hævdede, at Opgivelserne af Børnetal overvejende var korrekte, medens Aldersangivelserne var i høj Grad upaalidelige. Louis Bobé's Vurdering af Ligprædikenernes Personalialia⁸ følger væsentligst Bricka og Gjellerup.

De hidtil nævnte Vurderinger gælder Stoffet i egentligste Forstand, selve de positive Oplysninger. Efterhaanden som man fik Ligtalernes aandelige Forudsætninger paa Afstand, fik man

¹ Personalhist. Tidsskr. 10. R. V, 187.

² 9. R. IV (1925—1926), 240.

³ Skrevet 1590; trykt i Danske Magazin IV (1750), 195—204.

⁴ I Afhandlingen om Lene Thotts Vaabendug; se S. 90 N. 6.

⁵ Geschichte Christian des Vierten I, 28.

⁶ Den danske Adel I, III.

⁷ Den gamle Adels Forfald, 20—21.

⁸ Dk.s Adels Aarb. L, 33.

imidlertid ogsaa i højere Grad Øjnene op for det ejendommelige og — efter moderne videnskabelig Opfattelse — mangelfulde i deres Karakteristikker. Troels-Lund skriver saaledes herom¹: »Udviklingen gik sin rolige, ustandselige Gang i Retning af Lovtaler, kristelige Lovtaler, over den Afdøde«, og Louis Bobé fortsætter ham²: »Som Karakterskildringer er de pyntede og højstemte Lovtaler selvsagt af ringe Værd«. Ogsaa H. Fussings Bemærkning om, at »Ligprædikenernes omtale av husbondens forhold til sine fæstere er ganske klichéagtig og av ringe værdi«³, ligger paa Linje hermed. Ligeledes hans Vurdering af Ligprædikenen over Kirsten Munk (1658)⁴.

Ligtalerne fremstiller uden større Afvigelser Tidens Adelsmand som en rettroende Lutheraner, en exemplarisk Ægtemand og Familiefader, en pligtopfyldende Tjener over for Kongen og Landet, en Fader over for sine Undergivne.

Dette Forhold faldt ganske naturligt; Menneskeskildringerne var ikke Maal i sig selv, men skulde tjene til Opbyggelse⁵, og mente Prædikanten, at den afdødes Levned snarere burde tjene som et Exempel til Afskrækkelse end til Efterfølgelse, saa skulde Hensynet til Slægten som Regel nok faa ham paa rette Vej⁶.

Nu maa imidlertid det Spørgsmaal stilles, om den skematiske Fremstillingsmaade ogsaa indvirker paa andet end selve Karakteristikkerne, nemlig paa de positive Oplysninger. Bl. a. dette Forhold skal, for Niels Kaas-Biografiernes Vedkommende, undersøges i det følgende; men først vil en kort Redegørelse for

¹ Dagligt Liv XIV, 365.

² Dk.s Adels Aarb. L, 33.

³ Herremand og fæstebonde (1942), 2.

⁴ Jyske Samlinger 5. R. IV (1938—1940), 15—60, spec. 59—60.

⁵ Kirkehist. Saml. 3. R. V (1884—1886), 633.

⁶ Om Godtgørelse for Ligprædikener se Danske Magazin I (1745), 221—222 og Troels-Lund: Dagligt Liv XIV. 398—401. Troels-Lund nævner et Exempel paa Retsfølgelse af Præsten (Ibid., 366—367). 1624, 11. Marts fik Bisperne Befaling til at foreskrive Præsterne Maadehold i Lovprisningen af den afdøde (Kancelliets Brevbøger 1624—1626 (1925), 73).

Ligprædikenbiografiernes Forudsætninger formentlig være af Værdi.

Allerede Theophrastos (ca. 372—287 f.) havde — støttet paa Samtidens Karakterkomedie — opstillet Karaktertyper¹, og andre Peripatetikere samt de alexandrinske Filologer havde skildret Digteres og Filosoffers Liv², ligesom Alexander den Stores Levned havde været et yndet historisk Emne. Nogle Fyrster, Statsmænd og Generaler fra de hellenistiske Riger i Øst og det republikanske Rom skrev ogsaa selv Memoirer. Dog er det først paa Tærskelen til og i den romerske Kejsertid, at den klassiske Biografi naar sin egentlige Blomstringsperiode med Forfattere som Nepos, Tacitus, Plutarchos og Svetonius³; som »skematisk« Historieskriver maa især Tacitus fremhæves⁴. En særlig Slags Biografi var den romerske *laudatio funebris*, der holdtes *pro rostris*⁵. Denne blev overtaget af Kirkefædrene, der holdt sig nøje til de Love, som de bedste retoriske Theoretikere havde opstillet⁶. I Middelalderen trængte den liturgiske Form den frie Tale i Baggrunden⁷, og for denne Perodes Vedkommende maa Opmærksomheden navnlig rettes mod Helgenbiografiernes ske-

¹ Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft VII, 1: Wilh. von Christ: Geschichte der griechischen Litteratur; 6. Udg. ved Wilh. Schmid II, 1 (München 1920), 64—65.

² Leo: Die griechisch-römische Biographie (Leipzig 1901), 85—117; 118—135.

³ Leo: Opus cit., 193—218; 224—233; 146—192; 1—16.

⁴ Vilh. Grønbech skriver: »— han (Tacitus) behøver aldrig at være i tvivl om hvorledes et slag, et overfald, en revolution spiller sig ud, da han veed hvordan sådanne hændelser er beskafte ifølge deres natur, og hvorledes de ifølge naturen må forløbe« (Hellenismen I (1939), 336). Lignende Forhold gør sig gældende for Menneskeskildringernes Vedkommende (Opus cit., 322—330).

⁵ Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft IV, 2,2: Hugo Blümner: Die römischen Privataltertümer; 3. Udg. (München 1911), 498.

⁶ Ludwig Ruland: Die Geschichte der kirchlichen Leichenfeier (Regensburg 1901), 149—168: Die Leichenrede der Patristischen Zeit, spec. 166.

⁷ Theologische Studien und Kritiken (Gotha 1925): Hugo Grün: Die Leichenrede im Rahmen der kirchlichen Beerdigung im 16. Jahrhundert, 289—312, spec. 289.

matisk-idealiserende Karaktertegninger. Allerede fra Slutningen af det 13. Aarhundrede finder vi dog igen Spor af Ligtaler¹, idet Tiggermunkene fik Tilladelse til at prædike ved Begravelser, hvilket dog navnlig skete i Italien og Frankrig. Henimod Slutningen af Middelalderen trængte Skikken at holde Ligprædikener imidlertid længere nordpaa, men spillede dog i hele den katholske Tid kun en underordnet Rolle. Først med Reformationen skete der en Forandring heri, idet nu Ordet til de levende ved Begravelsen traadte i Stedet for Sakramentalier i den afdødes Interesse²; Luther virkede her stærkt ved sit Exempel³. Men ved denne Ændring blev det naturligt at inddrage Stof fra den afdødes Liv, og derfor indtraadte Forbindelsen med det adelshistoriske Materiale. P. Gr. a. Formaalet og Adelens mægtige Stilling blev ogsaa Ligprædikenernes Fremstillingsmaade den skematisk-panegyriske. Hvordan Prædikanternes Fremgangsmaade ved Affattelsen kunde være, giver Niels Kaas-Biografierne gode Muligheder for at undersøge.

Niels Kaas døde 1594, 29. Juni, Kl. 15,30⁴, og han mindedes p. Gr. a. sin Stilling som Kongens Kansler paa mere storslaaet Vis end en almindelig Adelsmand. En hel Række Elegier forfattedes til hans Ære, af Standsfæller, men navnlig af Folk fra den lærde Verden, der havde nydt godt af Niels Kaas' fulde Bevaagenhed. Her skal vi imidlertid kun beskæftige os med den officielle Hyldest til den afdøde, saaledes som den i forskellige Skrifter er bevaret til vore Dage. Begravelseshøjtideligheden fandt Sted i Frue Kirke 28. Juli⁵, og paa denne Dag offentliggjordes da et Universitetsprogram, der indeholdt den afdødes Levnedsløb og sluttede med en Opfordring til Studenterne om

¹ Grün: Die Leichenrede, 289.

² Ibid., 292.

³ Ibid., 293.

⁴ Kancelliets Brevbøger 1593—1596 (1910), 312.

⁵ Personalhist. Tidsskr. 7. R. II (1917), 295—307: Louis Bobé: Udtog af Vor Frue Skoles Regnskaber. Indtægt for Disciplenes Sang ved Begravelser fra Hovedstadens Kirker 1584—86, 1594—1612, 296: »1594, 28. Juli Erlig W. Niels Kaas Cannzeler ... X ~~Å~~«.

at møde op for at vise Kansleren den sidste Ære. Ligprædiken holdtes af Sjællands Biskop Peder Jensen Vinstrup¹, og den er disponeret paa sædvanlig Maade, altsaa med Testimoniet som første Halvpart af den egentlige Tale. Dagen efter, 29. Juli, der var Maanedsdagen for Niels Kaas' Død, holdtes en Sørgehøjtidelighed paa Universitetet. Taleren var her sidste Aars Rektor, Professor Dr. Hans Olufsen Slangerup², hos hvem Levnedbeskrivelsen udgør Traaden i hele Fremstillingen³.

¹ Han indsattes i sit Embede 1590 og var som saadan 1591 blevet Professor Theologiæ; 7. Dec. s. A. Doctor under Dr. Hans Slangerups Præsidium (Brickas Biogr. Lex. XIX (1905), 51—53).

² 1586 Professor ordinarius ved det theologiske Fakultet, 1589 Summus Theologus. (Dansk Biogr. Leks. XXII (1942), 207—208).

³ Universitetsprogrammet findes blandt Universitetsbibliothekets »Programmata funebria« (II (J—W)). Det blev allerede samme Aar i Leipzig optrykt sammen med »Lvgvbres Narrationes dvæ de obitu illvstris ac generosi viri, Dn. Nicolai Caas« (D₂ verso-F₁ verso) og næste Aar (1595) i »Epistolæ consolatoriæ ad Henricum Rantzovium; opera et studio M. Georgii Ludovici Frobenii collectæ, editio auctior et uberior« (435—442). Af Universitetsprogrammets Personalialia findes Rostgaard 66. 4°, 509—513 en Afskrift, der efter Oplysninger, hvorfor jeg har Overarkivar, Dr. theol. B. Kornerup og Arkivar E. Kroman at takke, kan dateres til den første Snes Aar af det 17. Aarhundrede. En næsten ordret Gengivelse af Programmets biografiske Afsnit findes endvidere i Rasmus Vindings »Regia Academia Hauniensis« (1665), 25—29; en enkelt Oplysning er dog her hentet fra »Acta Consistorii« (sml. 29 med Ny Kirkehist. Saml. V (1869—1871), 66—67). Ogsaa Slangerups Ligtale over Niels Kaas har Vinding kendt, uden at det dog har sat sig Spor i Fremstillingen.

Vinstrups Tale blev samme Aar (1594) udgivet under Titlen: »Ligpredicken, som i Erlige, Velbyrdige oc Salige Herris, Niels Kaasis, Kong: Maiests: Cantzellers oc Danmarckis Rigis Regerendis Raads Begræffelse bleff sorgelige holdit i vor Frue Kircke i Kiøbenhaffn, Den IX. Søndag effter Trinitatis, Som vaar den 28. Julij, Anno 1594.« De Personalialia, der blev benyttet til Indskriften paa Niels Kaas' Ligsten i Viborg, er velsagtens taget fra Vinstrups Ligprædiken; Gengivelsen er meget kortfattet — og unøjagtig! (Erik Pontoppidan: *Marmora Danica* (1739—1741) II, 199—200; Hofman: *Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd I* (1777), 160—161).

Ogsaa Slangerups Tale udgaves 1594 som »Oratio fvebris, de vita et

Der har altsaa været flere, der skulde affatte en Niels Kaas-Biografi, og til det ovenfor nævnte kommer endda, at Stof fra Kanslerens Liv ogsaa optoges i et Mindeskrift¹, der — vel paa Henrik Rantzaus Foranledning — endnu samme Aar blev udgivet i Leipzig. Det skal i Forbigaaende nævnes, at dettes Forfatter har benyttet Universitetsprogrammet som Kilde; Skildringen af, hvad der foregik ved Niels Kaas' Dødsleje, kan dog ikke stamme herfra. Den følgende Undersøgelse vil udelukkende beskæftige sig med de tre fuldstændige Biografier, der tydelig nok ikke er udarbejdet uafhængigt af hinanden. Vi vælger som Prøve Begivenhederne 1579:

Vinstrup ²	Programma	Slangerup ³
•Anno 1579, 25. Maij vaar Salig Cantzeler met de andre Kong: Maiest: tilforordnede, som er Jørgen Rosenkrantz ⁴ Caspar Paslich ⁵ samt andre Chur oc Førsters Gesanter, som vnder- handlere forsamlede til Othense, om det Første- dom Slesuigs Læns vnd- fangelse, huor samme handel som vdi lang tid haffde verit vdi vijt-	•Quid (dicam) de sum- ma eius fide præstita Otthoniæ, anno M.D. LXXIX. die XXV. Mar- tij: quum Regi nostro homagium præstaretur à Principibus Holsatiæ, pro Feudo Slisuicensi?	•Quid dicam de dis- cordia tetraque cali- gine, quam stygiæ eryn- nes iterum conabantur immittere inter duces Holsatiæ et Serenissi- mum Regem? quas Mag- nificus Cancellarius Ni- colaus Kaasius, vna cum generoso viro Giorgio Rosencrantzio, Paslichio et aliorum principum le- gatis et oratoribus anno 79. 25. Martij sustu-

obitu Magnifici, Generosi et Illustris viri, ..., Dn. Nicolai Kaasii, ..., habita in Academia Hafniensi, 29. Julij, 1594.*

¹ «Narratio prior» (A₄—C₃) af «Lvgvbres Narrationes dvæ», der ogsaa omfatter Universitetsprogrammet og nogle Elegier, forfattet af Henrik Rantzau; hele denne Samling blev Aaret efter optaget i de (S. 97 N. 3) nævnte «Epistolæ consolatoriæ», hvori «Narratio prior» findes SS. 422—428.

² Aviii verso.

³ E₄ verso.

⁴ 1523—1596; se S. 86 N. 12; til Rosenholm og Skafogaard; Rigsraad; 1588 Regeringsraad (Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 100—104).

⁵ † 1597; til Liddouw; kongelig Hofraad; Diplomat (Dansk Biogr. Leks. XVIII (1940), 17—18).

loftig Disputatz, fick en
Lycksalig god ende¹.

Vdi samme Aar, vdi
Junij Maanit, vaar hand
met at forlige, forsonen
oc fordrage, Salig
Høylofflig ihukommelse
Kong: Mait: oc de Ham-
borger, huilcken For-
drag skede til Flens-
borg 5. Julij².

Vdi samme Aar, vaar
hand vdi Tredie Lega-
tion til Stetin, met
Erlige oc Velbyrdige
Manderup Parsberg⁴ oc
Caspar Paslich imellom
Kongen aff Polen⁵ oc
oss, om anden vigtig
handel⁶.

Quid commemorem
prudentiam in ipso sin-
gularem, quam decla-
rauit abunde, tum alias
sæpissimé, tum eodem
anno, mense Junio, apud
Flensburgenses: quando
inter Hamburgenses et
Regem nostrum recon-
ciliatio facta est: quod
negotium V. die mensis
Julij tandem peractum
est:

et Stetini etiam eodem
anno, quum negotium
erat nostris cum Rege
Poloniæ?.

lit? effecitque ut duces,
Regium beneficium ag-
noscentes, approbatio-
nem feudi à Regia Maie-
state peterent.

Omitto legationem
Flensburgicam eodem
anno 5. Julij susceptam?
In qua Hamburgenses
Regiæ Maiestati sunt
reconciliati, et in eius
tutelam clementer re-
cepti³.

Prætereo quomodo
vix expedito eo itinere,
eodem anno tertiam le-
gationem cum Nobilis-
simo viro Manderopio
Parsbergio, Magistro
Palatij ac quatuoruiro,
tum Paslichio subit, ac
Stetini in Pomerania
simultates suspiciones-
que, quas nescio quibus
de rebus Poloniæ Rex
conceperat, deleuit.†

¹ Forhandlingerne varede fra 5. Marts til 25. Marts, da Overenskomsten blev underskrevet. Foruden de nævnte mødte for Kongen Peder Gyldenstjerne og Jakob Ulfeld (Laursen: Danmark-Norges Traktater 1523—1750 II (1912), 425—431).

² Rigtigt (Ibid., 476).

³ Sml. Traktatens § 1 (Ibid., 478).

⁴ 1546—1625; til Sandbygaard og Hagsholm; Rigsraad; Regeringsraad 1591 og 1593—1596; 1596 betegnes han som Kongens Hofmester (Dansk Biogr. Leks. XVIII (1940), 7—9).

⁵ Stephan Báthory (1575—1586) (Norstedts världshistoria VIII (Sthm. 1930), 274).

⁶ Niels Kaas var i Stettin 1579, 31. Dec.—1580, 10. Jan. sammen med

Punkt for Punkt svarer Begivenhederne til hinanden i de tre Skrifter, og Tidsbestemmelser og Navne stemmer overens (hvor de da ikke er udeladt af en eller to af Forfatterne); men derfor behøver de ikke at være korrekte. Under Omtalen af Forhandlingerne i Kolding 1575 beretter baade Vinstrup¹, Programma og Slangerup², at der deltog 12 Raader paa hver Side, medens det virkelige Tal var 8³; alle tre lader endvidere Forhandlingerne med England 1583 foregaa 1587⁴. Ogsaa fælles Mangler finder vi, som naar baade Vinstrup og Slangerup i det ovenfor citerede Afsnit nævner Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz og Caspar Paslick, men ikke Peder Gyldenstjerne og Jakob Ulfeld, som Deltagere i Odenseforhandlingerne 1579, og de ligeledes begge lader Niels Kaas, Manderup Parsberg og Caspar Paslick, men ikke Joachim Hinck, tage til Stettin samme Aar.

Endelig er der adskillige Verbaloverensstemmelser, f. Ex. har Vinstrup og Slangerup 1579 henholdsvis »Tredie Legation« og »tertiam legationem«, 1557 baade Programma og Slangerup⁵ det specifikke Udtryk »Pallas armata« for Krig (Krigshaandværk, Krigsskole), forstaaet som Led i Niels Kaas' Uddannelse, som »Fag«. Vinstrup og Programma har en Række Udregninger af Levnedstervaller tilfælles; det bør især nævnes, at Vinstrups »paa Tredie Aar«⁶ om Tiden 1570—1573 (i St. f. »paa fjerde Aar«) kun forstaaes, naar man sammenligner med Programmas latinske »triennio«.

Manderup Parsberg, Joachim Hinck og Caspar Paslick. Da der ikke indfandt sig polske Udsendinge, maatte den danske Delegation imidlertid vende hjem med uforrettet Sag (RA. T.K.U.A. Polen AII (Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Polen 1578—1587). Pk. 8).

¹ AVIII.

² E₃ verso.

³ Kancelliets Brevbøger 1571—1575 (1898), 673. — RA. T.K.I.A. »Acta der zur Abhelfung der in den Aemtern, Ripen, Hadersleben, Torningen u. Tondern eingefallenen nachbarlichen Gebrechen bestellten königl. u. fürstl. Commissarien«. (4 Pkr.).

⁴ Vinstrup B₁ verso; Slangerup E₁ verso; sml. Laursen: Opus cit. II, 612—627 og Hasso i Hist. Tidsskr. 10. R. II (1932—1934), 556—610.

⁵ D₁.

⁶ AVIII.

Vi gaar da ud fra, at der er en saa stor Overensstemmelse mellem de to Ligtalers samt Programmas Stof og Form, at der maa være en nær Forbindelse mellem dem.

Ganske vist er der i hvert af de tre Skrifter Mangler, Divergenser og Træk, der ikke har Paralleler i de andre Beretninger. Hvad angaar Manglerne, er Slangerups Oplysninger for Aarene 1581—1590¹ særdeles kortfattede. Imidlertid vil ingen være i Tvivl om, at han har haft det samme Materiale til sin Raadighed som de andre, idet han opremser samtlige deres Aars-tal² og saa blot fortæller, at i disse Aar udmærkede Niels Kaas sig i Statens Tjeneste. Noget lignende ses i Jens Gødesens Lig-prædiken over Jørgen Rosenkrantz 1596 (1597)³.

Af Divergenserne skal her kun nævnes, at Vinstrups 1579, 25. Maj (Maij) i St. f. 25. Marts (Martij) naturligvis maa forklæres som en Fejllæsning eller Fejlskrivning, eventuelt som en Trykfejl. Nogle mere ejendommelige Steder skal jeg senere komme ind paa.

Særtrækkene optræder enkeltvis eller — hos Slangerup — i større Grupper. Af de isolerede Særtræk maa nogle være supplerende Tilføjelser, som den Titelfanfare, hvormed Slangerup introducerer Manderup Parsberg 1579. Naar denne kaldes »Magister Palatii« og »Quatuorvir«, betegnes dermed hans Stil-ling 1594, ikke 1579 (sml. S. 99 N. 4); atter her kan henvises til Jens Gødesens Fremgangsmaade⁴. Vinstrup har en Del Steder bevaret flere Enkeltheder end Niels Kaas' to andre Biografer. Imidlertid er disse Enkeltheder næsten overalt underordnet et større Punkt, som de andre ogsaa har, saa det betyder næppe andet, end at Vinstrup har været den mest omhyggelige med at gengive det forhaandenværende Stof. Der er for Vinstrups Vedkommende kun eet Punkt inden for Kategorien »yderligere Oplysninger«, der for Alvor kan lede Tanken hen paa, at han

¹ E₄ verso.

² Dog har Vinstrup, men ikke Programma, et enkelt (1586) mere.

³ Fviii; sml. Danske Magazin IV, 200—204.

⁴ Se S. 110 N. 2.

maaske har haft mere Materiale til sin Raadighed end det, de andre kendte. Han omtaler nemlig¹ som den eneste, at Niels Kaas 1586 ledsagede Frederik 2. til Fyrstemødet i Lüneburg; men det er vist lovlig dristigt at drage saadanne Slutninger af et enestaaende Tilfælde som dette.

Programma har kun et enkelt bemærkelsesværdigt Særtræk: En Meddelelse om, at den Afdeling af Kancelliet, som Niels Kaas ledede under Syvaarskrigen, stod til Raadighed for Rigsraadsudvalget i København. Hos Slangerup derimod svulmer Stofmængden tit op paa en forbløffende Maade; men ser man nærmere til, svinder det meste af hans Særstof som Dug for Solen². Ligefremme Digressioner med bibelske eller klassiske Paralleler for Øje kan man gaa let henover; men Slangerup bringer tilsyneladende en Mængde nye Oplysninger om Niels Kaas, f. Ex. om hans Skolegang i Viborg³: »Hoc (sc. Olao Scotzio) præceptore Cancellarius noster, paucis annis, Regulas Grammaticas vtriusque linguæ⁴ vna cum præceptis Dialecticis et Rhetoricis addidicit, et orationem latinam mediocriter formare cæpit, iudiciumque de discernendis veris a falsis et probabilibus a necessarijs, paulatim acquisiuit«. Grammatik, Dialektik og Rhetorik udgjorde tilsammen den Del af artes liberales, der kaldtes Trivium, og hvori der undervistes i Latinskolerne⁵. Naar Slangerup meddeler, at Niels Kaas undervistes i Trivium ved Viborg Skole, fortæller han kun det, han som Skolemand maa gaa ud fra. Navnlig den Vending, at Niels Kaas lærte at tale Latin »mediocriter«, der er blottet for den vanlige Panegyrik, viser tydeligt Universitetslærerens Syn paa

¹ B₁-verso.

² Et betydningsfuldt Træk er dog, at han (D₂) nævner Hans Skovgaard som Magister libellorum under Syvaarskrigen.

³ B₂ verso.

⁴ Latin og Græsk.

⁵ Ved Universitetet fortsattes Undervisningen heri, og desuden studeredes Quadrivium: Matematik (herunder Astronomi), Fysik (herunder Geografi) og Musik. Først derefter kunde man kaste sig over en af Hovedvidenskaberne: Theologi, Medicin eller Jura (Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie I (1945), 331).

den Kunnen, en Rus almindeligvis lægger for Dagen¹. Paa denne Maade fortsætter Slingerup med Skildringen af Niels Kaas' Læreaar ved Københavns Universitet², der er en Opsummering af, hvad en flittig Student plejer at lære. Da saa Niels Kaas skal til Udlandet, og baade Vinstrup og Slingerup, hvadenten de har vidst noget derom, eller blot har brugt en almindelig, intetsigende Vending, oplyser, at det skete efter Venners Raad og Bevilling³, faar Slingerup Lejlighed til at udbrede sig om saadanne Venners Fortræffelighed, der lader Ynglinge af deres Bekendtskab uddanne til lærde Mænd, hvorefter han gaar over til at dadle dem, der ikke har Tanke for saadant og heller ikke for, at de stakkels Lærere jo dog ogsaa skal have noget at leve af!⁴ Det almindelige Liv ved Wittenberg Universitet⁵ overføres ligesom for det københavnske Universitets Vedkommende paa det specielle Tilfælde Niels Kaas⁶, idet Slingerup naturligvis lader ham høre til de dydige, der bestiller noget ved deres Studium og ikke hengiver sig til Udskejelser af nogen Art. Senere i sin Skildring har Slingerup den bedste Mulighed for som Førstehaandskilde at give konkrete Træk om Niels Kaas som Kansler. Det er muligt, at der undertiden ligger noget af en Virkelighed bag Ordene, f. Ex. i denne Passus⁷:

»... facile sua mansuetudine, prudentia et lenitate effecit, vt Serenissima Regia Maiestas, in ipsius consilia et sententias

¹ Sml. Chr. Machabæus Alpinas: Oratio fvebris illustris viri Herluffi Trolle (1566). B₂-verso: «Initio statim pij parentes, magnum in HERLVFFO Ingenium et doctrinæ capax esse animaduertentes, ipsum literis discendis adhibuerunt, In quibus cum tantum promouisset, vt in ista omnium disciplinarum, præcipue autem earum quæ orationem formant profligatione, in mediocrem latinæ linguæ cognitionem deuenerit, in hanc primum Regiam Hafniensem Academiam a parentibus missus est.»

² B₄—B₇.

³ Vinstrup Av₁; Slingerup B₈.

⁴ B₈—C₁.

⁵ Hvor Slingerup selv havde studeret (Dansk Biogr. Leks. XXII (1942), 207).

⁶ C₂—C₈.

⁷ D₅.

descenderet, difficulterque pateretur virum hunc à suo discedere latere»; men det er langt fra sikkert, og i Almindelighed er Panegyriken saa vag, at den er umulig at bygge paa. Ser vi tilbage over denne Række Afvigelser fra Vinstrup og Programma, saa ser vi Niels Kaas som Gennemsnittet af en Latinskoleelev og som Idealet af en Student og Statsmand. Navnlig er Skildringen af Skole- og Universitetsforhold karakteristisk, idet Slingerup her i særlig Grad overfører sin almindelige Viden paa det specielle Tilfælde; det er den i Deduktion trænedes Aand¹, som bærer sig saaledes ad. Denne Fremgangsmaade hos Slingerup bevirker naturligvis, at det ikke er let at bruge hans Ligtale som Kilde.

Hermed skulde de tre Biografier være stillet lige, forsaavidt som der kun bliver relativt faa betydningsfulde »primære« Træk tilbage i hver af dem, saa faa, saa spredte og i de allerfleste Tilfælde saa fast knyttede til Sammenhængen, at det forekommer yderst usandsynligt, at nogen af Forfatterne har haft en extra Kilde ved Siden af det fælles Stof. Nu maa det saa blive Opgaven at undersøge Slægtskabets Art.

Ingen af Biografierne kan være Kilde for de to andre; Vinstrups ikke, fordi den mangler et Navn², som de to andre nævner; desuden har den 1579, 25. Maj i St. f. 25. Marts. Endelig, men ikke mindst, har Programma og Slingerups Ligtale, der begge i Modsætning til Vinstrups Arbejde er affattet paa de lærdes Sprog, flere Steder karakteristiske latinske Udtryk tilfælles, især det allerede nævnte »Pallas armata« (Vinstrup:

¹ Bemærkelsesværdige er Deklamationerne, der allerede var stærkt udviklet i den klassiske Oldtid (Carsten Hoeg: Introduktion til Cicero (1942), 55 med Fodnote) og spillede en stor Rolle i det 16. Aarh.'s Universitetsuddannelse (William Norvin: Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoksiens Tidsalder I (1937), 257 f.). De deklamatoriske Ovelser kunde f. Ex. gaa ud paa at holde en saadan Tale, som den og den historiske (bibelske) Personlighed kunde have holdt i den og den Situation (Vilh. Andersen: Tider og Typer af dansk Aands Historie. Erasmus II (1909), 41).

² Oluf Skytte; sml. Programma og Slingerup (B₂) med Vinstrup (Av verso).

»Krig oc Krigshandel«¹. Heller ikke Programma kan være Kilden, hvilket tydelig ses af det meddelte Uddrag, hvor det i Modsætning til Vinstrup og Slingerup mangler Navnene paa Niels Kaas' Kolleger, og hvad Slingerup angaar, har vi allerede været inde paa hans store Mangler imod Slutningen. De nævnte Træk i Forening er ogsaa en Hindring for, at der kan være Tale om nogen Kombination Vinstrup → Programma → Slingerup eller Vinstrup → Slingerup → Programma, for slet ikke at tale om at sætte Vinstrup paa Anden- eller Trediepladsen. M. II. i. Muligheden for, at den ene af Biografierne kunde være skrevet af efter begge de to andre, er tidligere nævnt, at de alle har Træk, som de er alene om. Ingen af dem dækkes altsaa af de to andres Meddelelser.

Hermed bliver der kun een Mulighed tilbage: alle tre Biografier maa være udarbejdet efter en fælles Kilde.

Det er muligt tildels at bestemme dennes Natur. Den maa vistnok være affattet efter Niels Kaas' Død, idet Vinstrup² og Programma har enslydende Meddelelser om, at Niels Kaas var Kansler i (henved) 22 Aar og Regeringsraad paa syvende Aar. Det er ikke sikkert, at den har omfattet Slægtshistorien og Dødslejeskildringen. Selv om Stoffet ogsaa her er fælles for de tre bevarede Fremstillinger³, er disse to Afsnit

¹ AvI verso.

² BII.

³ Dette kan ganske vist betvivles for Slægtshistoriens Vedkommende. Vinstrup (Av) meddeler sex Ahner, medens Slingerup (A₆ verso) mangler Farmoderen og Mormoderen, Programma desuden Farfaderen. Men Slingerup og Programmas Forfatter har naturligvis ikke behovet at tage saa meget Hensyn til den afdødes Slægt som Vinstrup, og deres manglende Navne er saaledes ikke noget Bevis for, at de ikke har kendt ligesaa meget til Niels Kaas' Forfædre som denne. Heller ikke Vinstrups og Slingerups afvigende Angivelser af Kilder til Slægtshistorien behøver at betyde noget i denne Forbindelse; se videre S. 109 N. 1.

Vinstrups og Slingerups Beretninger om Begivenhederne ved Dødslejet kan med Sikkerhed siges at være beslægtede og maa bygge paa Indtryk fra de Gejstlige, der havde været til Stede (M. Isak Grønbech fra St. Nikolaj og Vinstrup selv). Programma nævner af Enkeltheder kun Klokkeslettet for Niels Kaas' Død; men dette synes rigtignok at være

nemlig antagelig opstaaet paa anden Maade end den egentlige Biografi.

Den oprindelige Niels Kaas-Biografi maa endvidere have været skrevet paa Latin, idet Programma og Slangerup som nævnt har karakteristiske latinske Vendinger tilfælles; desuden har Vinstrup i sin Text latinske Reminiscenser, der viser hen til de to andre¹.

Uden ganske at ville bestride, at Niels Kaas — ligesom Jørgen Rosenkrantz — kan have efterladt sig en Selvbiografi, som de tre Biografer saa har brugt, skal jeg dog fremføre nogle Momenter, der gør denne fristende Tanke mindre sandsynlig. saaledes kan det nævnes, at Grundtexten vistnok er udarbejdet efter Kanslerens Død; men ogsaa, at den har været skrevet paa Latin; Jørgen Rosenkrantz's Selvbiografi var paa Dansk, og Niels Kaas selv skrev ogsaa helst Dansk, endog til Universitetet, som skrev Latin til ham²; i samme Retning peger Anførelsen af Niels Hemmingsens Ros til Niels Kaas³. Alt dette udelukker dog i hvert Fald ikke, at der kan være Tale om, at Niels Kaas under sit Studieophold i Udlandet ligesom andre unge Adelsmænd⁴ har ført en Rejsedagbog af en eller anden Form, som den senere Biograf kan have benyttet. Det er nemlig muligt, at dennes Viden om de paagældende Oplevelser har været større, end det i og for sig kommer til Udtryk hos Vinstrup og Slangerup og i Programma, hvilket navnlig træder frem, da Niels Kaas 1557 skal lære »Pallas armata« at kende, idet Programma og Slange-

tilstrækkeligt til, at man kan antage, at det nævnte Skrift ogsaa her kan stilles ved Siden af de to Ligtaler. En nøjere Begrundelse heraf vil blive for vidtløftig; jeg haaber senere at kunne vende tilbage til Emnet i en samlet Undersøgelse af de Problemer, der knytter sig til Niels Kaas' Døds-

¹ Vinstrups »paa Tredie Aar« (Aviii) sammenlignes med Programmas »triennio«; Vinstrup har 1579 »Tredie Legation«, Slangerup »tertiam legationem«; Vinstrup skriver »S. Quintin« (S. Quintinus) i St. f. »S. Quentin« (Avi verso).

² Se f. Ex. Rørdams Universitetshistorie IV (1868—1874), 368 f. og 393 f.

³ Vinstrup Avi; Programma.

⁴ Se S. 92 N. 2.

rup¹ siger, at denne Afslutning paa hans Uddannelse fandt Sted »ad Samarobrinam S. Quintini«, men Vinstrup: »vdi Legrit for Dorlans, Hesdin S. Quintin«². Maaske rummer en saadan Opsummering af nordfranske Stednavne Resterne af en tilgrundliggende Beretning om Niels Kaas' hele Rejserute, som det vilde være vanskeligt at skaffe uden hans egen Fremstilling, trods Vinstrups Ord om, at Niels Kaas ved S. Quentin forefandt andre danske Adelsmænd, som endnu levede 1594³.

Hermed kommer vi ind paa Spørgsmaalet om, hvilke Kilder Grundtextens Forfatter har brugt. Ganske vist har han begaaet nogle Fejl, hvoraf Henførelsen af 1583-Forhandlingerne med England til 1587 er den værste; men Kildematerialet har ellers, saavidt vi kan se, været godt nok. I Beretningen om Forhandlingerne i Kolding 1575 synes Vinstrup⁴ at have bevaret en Del af Ordlyden i den kongelige Mødebefaling af 1575, 30. Sept.⁵ trods Oversættelsen frem og tilbage. For Successionsforhandlingerne i Aaret 1581 anføres⁶ kun de Maaneder, hvori Møderne begyndte, saa her ligger maaske andre Breve af samme Slags til Grund. Derimod meddeles 1579 (Odense og Flensborg) de Datoer, da Afskedsdokumenterne blev underskrevet, og Vinstrup oplyser, at Niels Kaas 1580 forhandlede med Svenskerne om nogle Tvistemaal, »som den handel vduijser, der da bleff giort«⁷. Denne Meddelelse, samt Datoerne og ogsaa de gentagne korrekte Kollegaopregninger synes at vise, at den, der først har skrevet Niels Kaas' Biografi, har haft Kendskab til de paagældende Dokumenter, enten som Originaler eller ogsaa i protokolleret Tilstand.

¹ D₁.

² Av₁ verso.

³ Ibid.

⁴ Av_{III}-verso; »effter det Forbundnis som Rigit oc Førstedømmitt emellom er«.

⁵ RA. Danske Kancelli, Sjæll. Tegn. XIII. 1575, 30. Sept.: »thend Bundtnis som er oprett emellum Rigitt oc Førstendømmitt«.

Kanc. Brevb. 1571—1575 (1898), 673.

⁶ Vinstrup Br; Programma; sml. Laursen: Opus cit., II, 519—534.

⁷ Br.

Mere kan der ud fra det forhaandenværende Materiale ikke siges om Forfatteren og hans Værk.

Vi vil nu lade de bevarede Biografier, navnlig de to Ligtaler, fortælle os om deres Forfatteres Ejendommeligheder. Der er tilsyneladende stor Forskel. At Slangstrup var Professor, Vinstrup først og fremmest Biskop, er mindre væsentligt, selv om Slangstrup sikkert har været mest præget af sin Tids højeste Dannelse. Stor Betydning har derimod Publikum haft. Slangstrup talte til Aandslivets hjemlige Spidser, Vinstrup til en Menighed, hvis gennemsnitlige aandelige Forudsætninger har været meget ringere. Følgen er — bortset fra det rent sproglige — for det første en Forskel i Stilen. Vinstrup talte saa jævnt og ligetil som muligt, medens Slangstrup kildrede selv Tidens kræsne Oren. Men ogsaa i historisk Syn og dermed i historisk Methode synes Talerne at afvige fra hinanden. Vinstrup medtager mange konkrete Enkeltheder og synes at ville give et tilforladeligt og udtømmende Billede af Niels Kaas' Liv ved slet og ret at gengive Indholdet af sin Kilde; Vinstrup er mere pietetsfuld over for sit Stof end Slangstrup, hvis Fremstilling har skullet benytte som Rammer de hævdvundne Skemaer, hvis Oprindelse gaar helt tilbage til Oldtiden. Der er tidligere gjort Rede for, hvorledes Slangstrup udfylder sin Viden ved at gaa fra det almene til det konkrete; men desuden maa Enkeltheden bøje sig for det ufejlbarlige Systems Vægt, og Slangstrup er derfor ogsaa i Stand til at gaa imod sin Kilde, saaledes som det sikkert er Tilfældet under hans Omtale af Begivenhederne 1588. Vinstrup¹ lader Rigsraadet udvælge Regeringsraaderne efter Frederik 2.'s Død; Slangstrup mener imidlertid, at det er mere i Overensstemmelse med den afdøde Konges Værdighed at lade Frederik 2. selv udnævne Regeringsraaderne før sin Død; af Hensyn til sin Kilde indskyder han dog: »approbante regni senatu«².

I andre Tilfælde er det imidlertid ikke saa let at se, om det er Vinstrup eller Slangstrup, der har Ret, eller om der over-

¹ BII.

² E₃; i Programma omtales Formynderregeringens Dannelse ikke.

hovedet er nogen af dem, der er i Overensstemmelse med Grundkilden¹. Vi kan saaledes heller ikke gaa ud fra, at Vinstrup har afholdt sig fra frie Konstruktioner; dog har disse i hvert Fald ikke været nær saa omfattende og dybtgaaende som hos Slangerup, dertil er Vinstrups Særtræk som Regel for konkrete.

Programma adskiller sig fra hver af de to Ligtaler ved den Tvang, den ydre Form har øvet mod det. Omfanget maatte ikke være større, end at hele Indholdet kunde være paa Forsiden af et Blad, noget mindre end et almindeligt moderne Avisblad. Derfor indeholder Levnedsbeskrivelsen ikke saa meget konkret Stof som Vinstrup eller saa meget »skematisk« som Slangerups; dog kan den, ogsaa bortset fra det rent stilistiske, nærme sig Slangerup, som det bl. a. kommer til Udtryk i det meddelte Uddrag.

I det foregaaende er redegjort for forskellige Former for Biografier, saaledes som de træder frem i det 16. Aarhundrede; ved at undersøge flere Versioner af det samme Kildestof har vi faaet Indblik i Forfatternes Arbejdsmetode.

Slangerups Fremstilling, der er beregnet for den aandelige Overklasse, har vist sig at maatte bruges med størst Varsomhed. Foreteelserne samledes af Tidens højest dannede i Grupper, for hvis enkelte Led der opstilledes ufejlbarlige Regler. Vigtigere,

¹ Paa Vejen til Wittenberg Universitet skulde Niels Kaas sejle til Lübeck, som Skibet dog p. G. a. Forlis ikke naaede. Vinstrup fortæller (Avr), at Sorejsen udgik fra Vejle, men Slangerup (C₁ verso) at den udgik fra Horsens, medens Programma overhovedet ikke nævner Udgangshavnen. I dette Tilfælde er det vel sandsynligst, at Uoverensstemmelsen skyldes en Unøjagtighed fra Vinstrups eller Slangerups Side (sml. Vinstrup 1579, 25. Maj). Hvis man mener, at ogsaa det slægtshistoriske Stof har været fælles (sml. S. 105 N. 3), maa man nødvendigvis antage Afvigelsen i Angivelserne af Kilder hertil (Vinstrup: gamle Breve, Haandfæstninger o. a. (Av verso); Slangerup: »conciones funebres» (A₇); Programma opgiver ingen Kilde) for et Exempel paa Fantasiens Overhaandtagen hos enten Vinstrup eller Slangerup eller hos dem begge to. Slangerups Henvisning forekommer mest sandsynlig; men det er ogsaa tænkeligt, at den mulige Grundkilde har været en Slægtbog eller lignende, noget som vistnok har været almindelig brugt af Ligprædikenforfattere.

end at et eller flere Træk gik tabt eller ændredes, var det, at alle Enkeltheder henviste Fænomenet til dets Plads i Systemet; saa sikker var man paa dettes Almengyldighed, at man følte sig i Stand til at indføje savnede Led.

Vinstrups Biografi, der ikke har saa store Prætentioner, holder sig mere til det givne Stof, men afviger dog derfra paa visse Punkter. En anden Ligprædiken paa Dansk, den Jens Gødesen holdt over Jørgen Rosenkrantz, kan vurderes med større Sikkerhed, fordi i dette Tilfælde selve Kilden er bevaret. Prædikanten har her i alt væsentligt holdt sig til sit Materiale og har i hvert Fald ikke forsøgt at smykke Levnedsskildringen med Smaatræk, der kunde synes en Jørgen Rosenkrantz værdige. Derimod lægger han i enkelte Tilfælde noget ind, som egentlig ikke staar i hans Kilde, men som han slutter af Sammenhængen, saaledes f. Ex. naar han fortæller om, hvorledes Jørgen Rosenkrantz' Forældre begge med faa Dages Mellemrum døde af Pest, »som da regerede til Lybeck« (i hvilken By Dødsfaldene indtraf)¹. Det er temmelig givet, at Jens Gødesens Interesse og Viden har været adskilligt større, naar det drejede sig om gejstlige, end om selv højtstaaende verdslige Personer, hvilket fremgaar af de supplerende Oplysninger, han giver om flere af de førstnævnte², men ikke om de sidstnævnte. Svigtende Interesse maa ogsaa være Aarsagen til de forskellige Sjuskefejl — ialt 7 — han har begaaet under Udarbejdelsen.

Allerede ved Betragtningen af et Par enkelte »almindelige« Ligprædikener som Vinstrups og Jens Gødesens viser det sig, at saavidt muligt hver Tale maa undersøges og vurderes for sig, da Mulighederne for Afvigelser fra, hvad der virkelig er foregaaet, er mange og forskelligartede. Nogle Hovedpunkter kan dog opstilles: For det første maa man regne med Fejl i Materialet; for det andet kan dettes gejstlige Bearbejdere tit langt fra siges at have gengivet deres Stof særlig nøjagtigt; men

¹ FvI; sml. Danske Magazin IV, 195—196.

² Saaledes oplyser han, at Oluf Gyldenmund og Jens Sinning begge siden blev Doctores Theologiæ, samt at den tyske Theolog Joachim Westphal endte som Superintendent i Hamburg (FvI verso).

hertil kommer, at man ogsaa i de Ligprædikener, der er affattet paa Dansk, kan finde Præg af det særlige Sandhedsbegreb, der fandtes hos de dannede i det 16. Aarhundrede. De nævnte Fejlkilder har naturligvis haft Indflydelse i meget forskellig Grad paa de enkelte Ligprædikeners Udformning (saaledes var Vinstrups Kilde daarligere end Jens Gødesens¹; men han har til Gengæld ikke selv begaaet saa mange Fejl som Jørgen Rosenkrantz' Biograf), og en generel Vurdering af Prædikenerne er derfor — navnlig naturligvis, hvis man skal have de latinske med — en Umulighed, medmindre den da holdes i meget vage Vendinger.

4.

Kong Christian I.s forbundspakt med Karl den Dristige av Burgund og hans allierte (1467)².

Av

Arne Odd Johnsen.

I. Tidsfestingsproblemet.

Arild Huitfeldt har — såvidt jeg kan se — hittil vært den eneste kilden nordiske historikere har hatt å støtte seg til under omtalen av traktatforhandlingene mellom kong Christian I og hertugene av Burgund, Bretagne og Normandie. Huitfeldt meddeler under året 1466 følgende: »1466, til Maastricht/ S. Lauritz Dag/ skede der it Forbund imellem Kong Christiern/ paa den ene Side/ og Hertug Carl aff Burgundien/ Hertug Frantz aff Britannien/ Hertug Carl aff Normandien/ Kong Carl i Franckerigis Søn/ oc Greffuen aff S. Pouel/ paa den anden Side/ om fri Handel oc Vandel/ beggis deris Undersaatte skulle haffue

¹ Jørgen Rosenkrantz' Selvbiografi er uden større Fejl paa de Punkter, hvor den kan efterprøves; ved Udarbejdelsen af den er bl. a. benyttet en Rejsedagbog fra Efteraaret 1564 (Danske Magazin IV, 201—202), der maa betragtes som en tjenstlig »relatio«, samt forskellige Dokumenter.

² Jeg vil her få takke professor dr. Erik Arup og professor dr. Astrid Friis for verdifulde råd og vink.